

İSTANBUL MÜZELERİ MÜDÜRÜ HALİL ETEM MERHUMUN ŞAHSİYETİ

Yazan: Aziz OGAN

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü ,c
Eski Eserleri Koruma Encümeni Başkanı

Halil Ethem Bey, vefatı tarihinden şimdiye kadar sekiz yıl geçtiği halde Müze mensubları onun aziz hatırasını daima hürmetle ana.İar. O, gerek müzelerin gelişmesi ve gerek şehrin anıtlarının korunması hususunda bir varlıktı. Merhum, tarihe atıkiyata ve İslam rnesktıkatina olan derin vukuf ve bilgisiyle tanınmış, yerli ve yabancıların sevgi ve saygılarım kazanmış ciddi bir ilim adamı idi. Ölümü yurdun ilim ve irfanı namına büyük bir kayıptır.

Halil Ethem, Sadırazam Etem paşanın oğlu, merhum Hamdinin küçük kardeşidir. 1861 de İstanbul'da doğmuş olup tahsilini İstanbulda yaptıktan sonra Berline Elçi tayin edilen babasıyla birlikte 1870 da Almanyaya gitmiş ve tahsilini orada, yüksek tahsilini de evvela Zürih'de müteakiben Viyana ve nihayet Bera Üniversitesinde ikmal eylemiş idi. Memlekete döndükten sonra Mülkiye ve Ticaret mekteplerinde Hendesei mülkiye ve Darüşşefakada mualimliklerde bulundu.

Kuvvetli maden ve Jeoloji alimi olan Bay Halil Etem, tarih ve arkeolojiye de derin bir mayıl ve sevgi ile bağlı idi. Zamanının bir kısmını bunların tetkik ve tetebbüüne hasretmişti. Bu yeni ilme intisabını yakinen bilen büyük biraderi Müzeler Müdürü Bay Hamdi, Halil Etemi 1892 de yanına muavin aldı ve mumaileyh 1909 tarihine kadar on yedi sene bu vazifede kaldıktan sonra İstanbul Şehireminliğine tayin olundu ise de burada altı aydan fazla kalmamış istifası vukubulmuştur.

10/Şubat/1910 da irtihal eden biraderi Hamdinin yerine Müzeler ve sanayii nefise mektebi müdüriyetlerini kabul ve deruhde etti ve tekaütlüğünü istediği 1/Mart/1931 tarihine kadar bu vazifede kaldı.

Bay Halil Etemi, Müdürlükten sonra da vefatına kadar müzede müteşekkil Eski Eserleri Koruma Encümenine aza olarak devam etmiş olduğunu ve İstanbul şehrinin tarihi ve mimari abidelerini ve bediyatını korumak hususunda da meşkur hizmetlerde bufonduğunu görürüz.

Hafil Etemin uzun seneler süren ve Müzeyeye olan büyük hizmetleri meyanında para ve mad,ıyla kolleksiyonunun zenginleşmesi hususundaki mütevaliyen sarfettiği mesayii de zikretmek lazımdır. Adetleri birçok binleri aşan bu sikkelerin gayri musannef olan kısımlarının tertip ve ikmalî gerçi haleflerine müyes5cr olmuş ise de bu husustaki en büyük şerefin yine merhume ait olduğunu söylemek büyük bir kadirşinaslık olur.

Genel savaşta her memlekette az çok ilim işlerinin tevakkufa uğradığı sıralarda Halil Etem, hiç boş durmadı Müzede yeni yeni tasnif ve teşhir işlerine girişti. Ve ı;anayii nefise mektebinin diğer bir binaya geçmesinden dolayı boşalan bina, (Eski Şaik Müzesi) İttihaz edildi. Kad m Dahil, Asur gibi hafriyat mevkilerinden gelip sandıklar içinde bulunanlar ile büyük binada olan Sumer, Hitit, Asur, Mısır ve diğer kavimlerin medeniyetlerine ait eserler bu binaya nakloluaarak oniki salondan ibaret başlı başına biiyüyük bir müze vücuda getirildi.

Bay Halil, bir ilim adamı olmakla beraber değerli bir organizatördü. Denebilir ki, biraderi Hamdi merhum nasıl müzelerin banisi olmuş ise müzelerde bugünkü tekamül esaslarını kuran ve ileri götürmüş olan da Halil Etemdir.

Cumhuriyeti müteakip Müze haline getirilen ve 1924 de ziyaretçilere açılan Topkapı Sarayının mükemmel bir surette yapılan organizasyon ve tasnif işlerinde Halil Etemin yüksek bilgi ve zevki selimi cidden takdire layıktır. Sarayın muhtelif yerlerinde perakende bir surette duran 17 kütüp- haneyi bir araya getirerek yeni kütüphane namı altında büyük bir müessese vücuda getiren ve bir takım tarihi vesikaları mahvolmaktan kurtararak bir intizam altına sokan merhum, tarih müntesiplerine bu suretle büyük hizmet- lerde bulunmuştur.

Sarayda mevcut kıymetli silahların ilmi bir şekilde tasnif ve teşhiri için Münih silah müzesinin alim Müdürü M. Stoeklein ile porselenlerin tasnifi işini de Dresden porselen Müzesi Müdürü M. Zimmermann'a tevdi etmişti.

Müzelerin şaheserler silsilesi namı altında çıkan neşriyatının ikinci kıs- mını teşkil eden Zimmermann'ın kaleme aldığı porselen kataloğu, bu Mü- zemizin porselen kolleksiyonunun yüksek kıymetini herkese tanıtmğa vesile olmuştur.

Bay Halil Etem faziletli ve her hareketinde ciddi bir şahsiyetti. Yegane faaliyetini Müzelerin tekamülüne hasretmişti. Mutlakiyet idaresi zamanıda memlekette çıkarılmış eserlerin geriye gelmesini düşünür ve kombinezon- lar arardı. Mesela vaktiyle Viyanaya gitmiş eserlerin harbi umumi içinde bir kaçının İstanbula iadesine muvaffakiyet hasıl olmuştu.

Meşrutiyetten evvel hükümdarın iradesiyle bazı Avrupa Müzelerine verilen hediyelerden dolayı pek münfeil olmuştu. Ve bu infialini sırası geldikçe izhardan çekinmezdi. Hatta Hükümet namına iştirak ettiği bir arkeoloji kongresinde hatibin biri, sözü müstakbel asariacika hafriyatına getirerek Memleketimizi telmih eder şekilde yeni yeni keşfiyattan, hariç Müzelerin de faydalanmaları isteğini açıklaması üzerine Halil Etem, derhal reisden söz alarak kendisine has bir tavırla ve yüksek sesle «Türkiyede Cumhuriyetin ilanındanberi bu gibi peşkeşlere kapılar kapanmış» olduğunu söylemiş ve bu fikrin tashihini istemişti. Halil Etem, ne şekilde olursa olsun en ufak bir antika parçasının bile memleket dışına çıkmasına taraftar değildi. Bu hususta biraderi Hamdi merhumun izi üzerinde yürümüştü.

Hiç unutmam, İstanbulun işgalinde Sarayburnunda bir ecnebi Devlet Kumandanının hafriyat yaptırdığı ve bazı eşyaya destires olduğunu haber alan Halil Bey • büyük rütbeli bir kumandan olan bu zatı • makale sahibini göndererek Müzeye davet etti ve Generali yatak odasında kabul etti. Çünkü kendisi ağırca bir hastalık geçirmişti, doktorlar yataktan çıkmasına izin vermiyorlardı. Daveti hüsnü kabul ile gelen zata ilk söz olarak; «Afedersiniz General, sizin Sarayburnu nda asariatika hafriyatı yaptırmakta olduğunuzu işittim, böyle işler doğrudan doğruya Arkeologların işidir. İlim aleminde tenkidi mucib işlere girişmek istemiyeceğinizi tahmin ettiğim gibi hafriyat icrası da memleketin kanunlarına tabidir. Eğer orada behemehal hafriyat yapmak lüzumu var ise Türk Hükümetinden müsaade almak şarttır. Bu lazimeye dikkat edilmesini hatırlatmak ve ricada bulunmak için sizi buraya kadar yordum, bu cür'etimi hastalığıma bağışlayın,» dedi. Ve bir gün sonra Binbaşı (S) (Bu zat General olduktan sonra emekliye ayrılmış olup halen İstanbulda ikamet etmektedir. Türklerin karagün dostu olan bu zata bir ecnebi dostumda rastlamaktayım) Generalin mektubunu Müzeye getirdiği gibi bulunan eserler de uzun bir seyahatten sonra Müzeye iade edildi.

İzmirin Yunanlılar tarafından işgali üzerine evvelce Amerikalıların Sart hafriyatında çıkarmış oldukları eserler Nevyork'a nakledilmişken Bay Halilin bu hususta gösterdiği şahsi teşebbüsü üzerine geriye çevrilmiştir.

Halil Etemin tarih ve atikiyata ait eserlerinin büyük bir kıymeti vardır. Von Berchem ile müştereken yazdıkları Sivas ve Divriki abidelerine ait eser ile Kayseri şehri, Müzenin meskükatı İslamiye kataloğunun altıncı cildini teşkil eden Osmanlı Mescükatı ve Kuqun Mühürler Katalogu ve 1307 de tab ettiği ilmi Maadin ve Teb katülarz, İngilizceden Tükçeye çevirdiği Düveli İslamiyesi, Asarı Nakşiye Kolleksiyonu ve son zamanlarda yazdığı Yedikule, Topkapı Sarayı, Camilerimiz, Niğde klavuzu, Mescükatı İslamiye için Bibliografı gibi eserlerle <<Tarihi Osmani flncümeni>> mecmuasında çıkan makalelerin hemen hepsi derin birer tetkik mahsülüdür.

Dünya Müzeleri arasında büyük bir şöhret kazanmış olan müessesenin müdürü olan Bay Halile, muhtelit müesseseler tarafından fahri Profesör ve Doktor unvanı da verilmişti.. Bu cümleden olmak üzere Darülfünunu üs- mani Ulumu Tabiye şubesinden çekilmesi üzerine 29 Ocak. 1326 da Maarif Nezareti tarafından fahri müderris unvanı verilmiş, 1892 de Moskova Ulumu Tabiiye, Antropoloji ve Etnografı cemiyeti azalığına, 1924 de Berlin Asarı- atika Enstitüsü asli azalığına tayin, 1925 de Basel Üniversitesi tarafından fahri Doktorluk unvanı verilmiştir. 1931 de İstanbul Üniversitesi fahri müderrislik payesi verilmiş ve 1933 de Sidney Asariatika Cemiyeti azalığına tayin edilmiş ve 1934 de Leipzig Üniversitesi tarafından fahri Doktorluk ünvanı verilmiştir.

Halil Etem, biraderi Hamdinin bin bir müşkülât ile tesis ettiği Sanayii Nefise Mektebi müdürlüğünü de harp senelerine kadar ifa etmiştir. Gerçi; Halil Elem bir ressam olmadığı gibi eline bir resim fırçası bile almış değildir. Fakat gördüğü bir tablonun mensup olduğu ecolu salahiyetle

tayin edebilecek kadar mümarese sahibi idi. Yukarıda telifatı arasında say- dığımız (Asarı Nakşiye Kolleksiyonu) adıyla neşrettiği kıymetli eseriyle bize eski Türk ressamalarını ve onların eserlerini tanıtmıştır.

Halil Etem, mesleğe ait çıkan eserleri bila istisna okur, notlar alır ve hatalı yerler olursa müellifine samimiyetle söyler nazarı dikkatini celbederdi. Halil Etem seri yazar ve yazısını lüzumsuz ibarelerle süslemek gibi külfetlere katlanmazdı. Fransızca ve Almancayı da Türkçe kadar mükemmel ya- zardı. İngilizce de bilirdi. Düveli İslamiyeyi bu lisandan Türkçeye çevirmiş- tir. Arabi ve Farisiyi de bu dillerde yazılmış kitabeleri hal ve kıraat için başkasının yardımına hacet görmeyecek kadar bilirdi. Merhum çok intizam seven bir zat idi. Haftada iki defa Müzede toplanan Eski Eserleri Koruma Encümenine muntazam devam ederdi.

Halil Etemin uzun seneler fasılasız surette devam eden muallimlik ve memuriyet hayatı her insana nasip olmayan pürüzsüz, temiz ve muvaffakiyetle doludur. Yüksek bir ilim adamı olduğu kadar ahlak ve seciye itibarile de yüksek bir şahsiyet olan Halil Bey, muhatabı Ü7erinde bırakacağı ileri geri tesirleri aramıyarak hakikati söylemekten çekinmez, sert mızacı bir zat idi. Huyunu yakinen bilmeyenler onun inatçı, daima münekkid, hatta ge- çimsiz olduğunu sanırlar. Halbuki Halil Etem Bey, kendisini yakinen tanı- yanlarca malum olduğu üzere çok haluk ve munis, herkese karşı vefakar ve merhametli bir insan idi.

Evet, düşündüğünü açıkça söyler; fakat, sözü kimseyi incitecek iz bırak- mazdı. Çünkü kin ve garaz nedir, bilmezdi. Kendisinin iyiliğini görmüş fakat günün birinde nankör bir muamelesine hedef olduğu kimselere bile af ile mukabele edecek kadar olgun idi.

Yarım asırdan fazla ilmi ve idari işlerin başında vücudunu , yıpratmış olan Halil Bey, sinninin ilerlemiş olmasından, son zam.anlarda en ufak bir şeyden müteessir ve münfeil olarak derhal istifasını verirdi. Merhumun bu hali bilindiği için Bakanlık makamında bulunan zatlar ona daima kıymet verirler, hürmet ederler ve gönlünü alırlardı. Necati, Vasıf, Cemal Hüsnü, Esad ve Dr. Reşit Galip Beyler onun Müzesinin başından ayrılmasını iste• memişlerdi. Hatta Cemal Hüsnü, Bakanlık Müze işlerine baktığım sırada Halil Beye gönderilmek üzere bana dikte ettirdiği 16/9/1930 tarihli mek- tubunda: Müzeler miidürlüğünden çekilmek hakkındaki arzusundan dolayı Maarif Vekili sıfatile olmasa hile bir vatandaş sıfatile çok eza duyacağını ve bunu yapmaya eli varmayacağını söylemiş ve hatta o vakit Müsteşar olan Emin Erişgil ile bana, Halil Beyin bütün isteklerinin yerine getirilmesini tenbih etmişti.

Halil Bey, memleket tebabat aleminde ihtisasiyle tanınmış biricik oğlu çocukluk arkadaşım Dr. Süleyman Ethem kaybettiği dört seoedenberi derin elem, payansız bir hüzün içinde idi. Süleymanın vefatı ona pek acı gelmiş ve zaten nazik olan sıhhati büsbütün muhtel olmuştu. Son aylarını yatakta geçirmişti. Kendisini sık sık yokladım. Son ziyaretimde üstadı zayıf, me- calsiz ve ümitsiz bir halde gördüm ve içimde derin bir sızı duymağa haş-

ladım. Bu büyük ilim adamı, yatağında doğrulmak ister gibi oldu. Fakat, kadir olamadı. Atatürkün sıhhatini sordu. Yanına sokulmamı istedi. Beni öperek hakkını helâl et, yavrum Aziz; belki de bu son görüşmemiz olacaktır, dedi... göz yaşlarımı kendine göstermek istemedim. Elini ve yüzünü öperek yanından ayrıldım. Hakikaten bu son görüşmemiz oldu...

Bir iki gün sonra bir taraftan büyük Atatürkün cenaze merasimi hazırlıkları yapılırken bütün ömrünü ilim ve tettebbu ile geçiren Halil Beyi de 1938 yılı Kasım ayının 13 ncü Perşembe günü ılık bir havada ebedi istirahatgâhına tevdi ediyorduk.

Müzedede gerek muavinliği ve gerek müdürlüğü esnasında yıllar süren bir mesaî arkadaşlığının verdiği bir alışkanlık saikasıyla onun hayalini Müzenin bir köşesinde sezer gibi oluyorum.